

д-р Трајче Нацев
Универзитет “ГоцеДелчев”-Штип

д-р Драган Веселинов
Универзитет “ГоцеДелчев”-Штип

Доцноантичките цивилни утврдувања по долината на река Брегалница

Abstract

After overcoming of the social, economic and spiritual crisis of the Roman Empire in the middle of 3rd century, began his stabilization. Also was covered and valley of Bregalnitza river as part of the eastern half of Roman Empire. Special attention was dedicated to the security and defense of populated areas. In the Late Antique period along the valley of Bregalnitza river was done rebuild the old or have built new fortification elements which enabled greater certainty, protection and defense from enemy attacks. Thus in this process of defense and protection formed the fortifications with civilian and military functions. Civilian fortifications along the valley of Bregalnitza river essentially been of great defense-protective importance primarily because of the presence on civilians and material-spiritual treasures in them.

Keywords: Late Antiquity, Bregalnitza, civil fortifications, protection, defense.

Како резултат на кризата во државниот систем настаната од готските напади и пустошења на населените места се наметнала и иницирала потребата од воспоставување на реформи во Римското царство. Тие воглавно биле спроведувани од страна на Диоклецијан, Константин I, Теодосиј I и Теодосиј II.

Со реформите се извршило подобрување во воената и политичката сфера во провинциите на државата. Посебен акцент се ставало на заштитата на населените места. Таа се спроведувала преку зајакнување на фортификацијата и фортификациските елементи на веќе постоечките или пак изградба на нови поцврсти утврдувања. Ваквите

активности и мерки за поголема заштита и одбрана на населените места во доцноантичкиот период биле спроведувани и по долината на река Брегалница. Во тој дел тогаш, фортификацијата покрај заштитната улога која ја имала кај местата во кои се наоѓала војската била присутна и кај населените места населени со цивилно население. Таквите населени места односно цивилни утврдувања им овозможувале заштита и одбрана на луѓето кои живееле во нив а воедно и на материјално-духовните богатства со кои располагале.

Цивилните утврдувања по долината на река Брегалница исто како и воените биле застапени со стандардните одбранбено-заштитни мерки и елементи. Со тоа во зависност од значењето, големината и местоположбата на населеното место било формирано и самото утврдувањето. Според ова во доцната антика по долината на река Брегалница имало два вида на цивилни утврдувања и тоа: збегови (*refugia*) и утврдени села (*vicimurati*).¹

Збеговите (*refugia*) претежно се наоѓале на зафрлени и тешкодостапни терени чија местоположба била затскриена. Тие биле подигани на ридести и планински предели опкружени со богати пасишта и шуми. Одбранбените ѕидови од фортификацијата биле градени во техника *opus incertum* од локален кршен камен кој меѓу себе најчесто бил поврзуван со варов малтер а многу ретко со кал. Изборот на локацијата на овие утврдувања најчесто се на работ на стрмнина и фортификациите најчесто немале одбранбени кули.²

Кај овој тип на утврдувања поради нивната локација досега не е откриена првата одбранбена линија (ров-*fossa*) но не ја исклучуваме можноста и од нејзино постоење кај поедини утврдувања со лесно пристапна страна.³ Овие утврдувања во случај на напад биле бранети од малиот број на војници од страна на цивилното население.

¹Иван Микулчиќ, *Доцноантички фортификации*, Археолошка карта на Р. Македонија, Т. I, Скопје 1994, 139-145; Иван Микулчиќ, *Антички градови во Македонија*, кн.8, Скопје 1999, 189-209

²Трајче Нацев, *Антиката во Брегалничкиот басен*, Штип 2013, 61.

³Ivan Mikulcic, "Kasnoanticka utvrdjenja u S.R.Makedonija-Pokusaj klasifikacije", *Odbrambenisistemi u praistoriji i anticinatu Jugoslavije*, Savezarheoloskih drustva Jugoslavije, Arheolosko drustvo Vojvodine, (referati XII kongresa arheologa Jugoslavije Novi Sad 1984g), Novi Sad 1986, 110.

Во крајот на IV и почетокот на V век збеговите биле користени како повремени заштита на цивилното население од населените места кога истите биле под закана од воена опсада. Крајот на V и VI век тие биле постојано населувани но функцијата како привремено засолниште за цивилното население од населените места. Големината на збеговите била најчесто околу 1 хектар но досега се откриени и со поголема или помала површина.

Во рамките на одбранбените сидови врз основа на остатоците од градежниот материјал можеме да констатираме дека се појавуваат мал број на објекти покрај внатрешните сидови на фортификацијата (објекти за војската) и неколку објекти за населението кое постојано живеело збеговите. Поголем дел од просторот бил без објекти и истиот најверојатно служел за подигање на привремени живеалишта за цивилното население од населбите.

Како збегови во доцноантичкиот период по подолината на река Брегалница се познати следните: Градиште село Габрово-Делчево, Градиште село Разловци-Делчево, Грамади село Бања-Кочани, Градиште село Нивичани-Кочани, Тодорица село Бели-Кочани и Градиште село Соколарци-Кочани.

Одбранбените сидови на утврдувањето **Градиште** кое се наоѓа на 2 км североисточно од село Габрово сесместениназарамнето платона висок рид (Сл.1). Тие зафаќале простор со димензии 120x80м или приближно околу 1 хектар.

Лоцирано на 2 км западно од селото Разловци, во пределот познат кај мештаните како Коњарник на еден висок рид со зарамнет простор се наоѓало утврдувањето **Градиште**. Неговите одбранбени сидови зафаќале површина од околу 1 хектар.

Утврдувањето **Грамади** се наоѓало на 500 м западно од селото Бања. Неговите одбранбени сидови зафаќале мала површина од околу еден хектар.

На северниот раб на село Нивичани со доминантна положба на висок рид (Сл. 2) било сместено утврдувањето **Градиште**. Тоа зафаќало површина од 0.7 хектари.

Тодорица се наоѓало на 1 км северозападно од селото Бели, на вештачки зарамнет простор на една чука која се издига над Тркањски и Бањски Дол. (Сл.3). Одбранбени

сидови на ова утврдување зафаќале површина од околу 1.2 хектари. Темелите на одбранбените сидови биле градени во техника (opus cementicum) од кршен камен заливан со варов малтер.⁴

На висок рид кој се наоѓа на 2 км северно од селото Соколарци било сместено утврдувањето **Градиште**. Неговите одбранбени сидини се граделе во техника opus cementicum од кршен камен заливан со варов малтер.⁵ Тие зафаќале површина од околу 1.5 хектари.

Утврдените села (vicinurati) претставувале населени места сместени во питомите долини. Нивната местоположба претежно била на мали возвишенија. Ваквите утврдувања имале лесен пристап и околу нив се наоѓала обработлива површина. Утврдените села имале одбранбени сидови кои биле без кули и овозможувале одбрана од напад на мали формации. Поради тоа не претставувале некоја сериозна препрека за напаѓачите.

Кај овој вид на утврдувања, одбранбените сидови зафаќале површина од околу 2-3 хектари, оставајќи простор и за утврдувања со помала површина од 1 хектар.⁶ Тие по долината на река Брегалница во доцноантичкиот период биле најраспространети и секогаш се наоѓале во близина на некое воено утврдување или civitas.

По долината на река Брегалница како доцноантички цивилни утврдувања од типот на утврдени села се среќавале следните: Буковиќ-Пехчево, Градиште 2 село Ратеве-Берово, Градо село Град-Делчево, Градиште 1 село Драмче-Делчево, Калата село Дулица-Македонска Каменица, Големо Градиште село Свегор-Делчево, Градиште (Голак) село Трабовиште-Делчево, Манастир село Соколарци-Кочани и Градиште село Трстеник-Свети Николе.

Утврдувањето **Буковиќ** е лоцирано на 3 км источно од градот Пехчево. Неговата местоположба била на една височинка со зарамнето плато.

Градиште 2 се наоѓало во пределот на Сливница, помеѓу селата Ратеве и Двориште на една ниска чука. Одбранбените сидови на ова утврдување оградувале

⁴Истиот, *цит. труд*, 204.

⁵Истиот, *цит. труд*, 226.

⁶Трајче Нацев, *Антиката...*, 61.

простор од околу 2 хектари. Надвор од утврдувањето на 200м јужно од одбранбениот ѕид се наоѓала ранохристијанска базилика.

Со местоположба на висок рид, кој се издига на североисточниот раб на село Град се наоѓало утврдувањето **Градо** или како што го викаат мештаните Скалата (Сл.4). Во подножјето на ридот од североисточната страна сместено е коритот на река Пијавица (В'чин Дол) а од југозападната страна на ридот реката Стрежна кои денес и двете се суводолици. Ова му овозможувало стратешка положба за соодветна одбрана и заштита од непријателските напади. Во рамките на одбранбените ѕидови кои имале неправилна правоаголна форма ова утврдување зафаќало површина од 2 хектари. Фортификацијата била градена во техника *opus incertum*.⁷

Помеѓу маалата Ваканица и Илиовица во селото Драмче на висок рид со доминантна положба во однос на околината се наоѓало утврдувањето **Градиште 1**. На врвот на ридот на зарамнетото плато одбранбените ѕидови на ова утврдување затворале површина од околу 2.5 хектари.

Калата претставувала утврдување кое се наоѓало на висок рид кај утоката на Каменица во Брегалница. Ова му овозможувало доминантна положба на блиската околина.

На 4 км источно од селото Свегор на висок рид било сместено утврдувањето **Големо Градиште**. Неговите одбранбени ѕидови зафаќале простор од околу 2 хектари.

Утврдувањето **Градиште (Голак)** е лоцирано на јужните падини на Голак, до изворите на реката Лошана. Местоположбата на ова утврдување била на висок рид со зарамнето плато. Фортификацијата зафаќала површина од околу 2 до 3 хектари.

Манастир претставува утврдување кое се наоѓало на 2 км северно од селото Соколарци на висок рид што доминира над селото и неговата околина. На зарамнетиот простор на врвот на ридот одбранбените ѕидови на ова утврдување зафаќале простор од околу 2 хектари. Во самото утврдување имало и ранохристијанска базилика.

⁷Истото, 128.

На 3 км западно од селото Трстеник и околу 1.3 км јужно од манастирот Ѓуриште било сместено утврдувањето **Градиште**. Неговата местоположба на ридот му овозможувала да има доминантна позиција над целото Овче Поле (Сл.5).

И двата вида на цивилни утврдувања кои биле присутни по долината на река Брегалница во доцноантичкиот период биле од големо значење во секојдневниот живот на луѓето. Овие утврдувања не само што овозможувале сигурност и одбрана од непријателските напади на човекот туку и на животните и материјалните добра. Поради тоа се посветувало внимание на нивната местоположба, локација, изградба и се она друго што би му овозможило ефикасност во својата намена. Исполнувањето на ваквите параметри значело и поголема заштита на населението и материјалните добра.

Карактеристично кај збеговите и утврдените села е тоа што тие и не претставувале некои големи утврдувања. Поради тоа и нивните одбранбени ѕидови не располагале најчесто со одбранбени кули со исклучок кај некои поголеми каде имало по една покрај портата.⁸

Градежната техника која ја користеле за фортификацијата, најчесто е *opus cementicium* во субструкцијата и *opus incertum* во суперструкцијата од локален кршен камен, со или без малтер. Двата типа на утврдување биле градени на стратешки места кои им овозможувале соодветна одбрана и заштита односно биле на природно бранети и затскриени места. Како такви места кои биле бирани за изградба на овие утврдувања претставувале врвовите на помали ридови, високи тераси или падини, карпести отсеци, омеѓени со поројни долинки, карпести отсеци и други стрмнини.⁹ Овие места кои биле тешко достапни наметнувале да одбранбените ѕидови на утврдувањата и не бидат толку цврсти пред се поради тоа што биле природно заштитени. Одбранбените ѕидови на овие утврдувања ги граделе самите жители кои и немале некое познавање од одбранбеното градежништво. Самиот релјеф на кои биле подигани наметнувал одбранбените ѕидови да бидат влечени криволиниски.

⁸Иван Микулчиќ, *Антички...*, 267-272.

⁹*Истото*, 267 и 270.

Присуството на утврдените села (vicimurati) било наметнато од поволниот релјеф и клима кој овозможувал брз развој на земјоделството, сточарството и рударството. Некои од нив прераснале и во поголеми населени места но поради несоодветната одбрана и заштита која ја имале односно слабите одбранбени ѕидови немало нивно урбанизирање и не станале некои административни и црковни центри. Појават на збеговите (refugia) е резултат на зачестените на аваро-словенските напади.

Одбранбено-заштитната функција која ја овозможувале воените утврдувања на населението и материјалните добра по долината на река Брегалница во доцноантичкиот период била зајакната и со цивилните утврдувања спроведувајќи ги стандардните одбранбено-заштитни мерки. И покрај тоа што тие биле градени од самото население кое дури и учествувало во самата одбрана и заштита на утврдувањата во случај на непријателски напад сепак давале поволни резултати за безбедноста на луѓето и материјалните добра. Сето тоа пак придонесувало за одржување и продолжување на континуитетот на животот во овој регион и во подоцнежните периоди.

Легенди под сликите

- Сл. 1: Градиште, село Габрово – Делчево
- Сл. 2: Градиште, село Нивичани – Кочани
- Сл. 3: Тодорица, село Бели – Кочани
- Сл. 4: Градо (Скалата), село Град – Делчево
- Сл. 5: Градиште, село Трстеник – Свети Николе

УДК 93/99

ISSN 0583-4961

ИНСТИТУТ ЗА НАЦИОНАЛНА ИСТОРИЈА

ГЛАСНИК

ГЛАСНИК год. 57 бр. 1-2 стр. 1-178 Скопје 2013

Главен и одговорен уредник: проф. д-р Драги Ѓорѓиев, директор на ИНИ
Главен редактор на изданието: проф. д-р Вера Гошева
Редакција: проф. д-р Марјан Димитријевски, проф. д-р Марија Пандевска,
проф. д-р Билјана Ристовска-Јосифовска, проф. д-р Ирена Стефоска,
проф. д-р Ахмет Шериф, проф. д-р Лариса Вакнина (Украина),
проф. д-р Хуснија Камберовиќ (Босна и Херцеговина), проф. д-р Марија
Проскурнина (Русија), проф. д-р Ирена Ставови-Кавка (Полска),
проф. д-р Филип Шашко (САД)
Секретар: доц. д-р Катерина Младеновска-Ристовска
Лектор, технички уредник и коректор: Весна Стојчевска
Ракописите се примаат во два примерока на адреса:
Институт за национална историја (За редакцијата на „Гласник“)
ул. Григор Прличев бр. 3, п.ф. 591, 1000 Скопје, Република Македонија
Излегува двапати годишно
Излегувањето го овозможи Министерството за култура на Република Македонија
Компјутерска подготовка: Институт за национална историја
Печат: Винсент Графика – Скопје
Тираж: 200 примероци

BULLETIN 57-th year No. 1-2 pp. 1-178 Skopje 2013
INSTITUTE OF NATIONAL HISTORY – SKOPJE

Editor-in-Chief: Prof. Dragi Gjorgiev Ph.D., Director of the INI
Editor-in-Chief for this Edition: Prof. Vera Gosheva Ph.D.
Editorial Board: Prof. Marjan Dimitrijevi Ph.D., Prof. Marija Pandevska Ph.D.,
Prof. Biljana Ristovska-Josifovska Ph.D., Prof. Irena Stefanoska Ph.D.,
Prof. Ahmet Sherif Ph.D., Prof. Larisa Vaknina (Ukraine), Ph.D.,
Prof. Husnija Kamberovich Ph.D. (Bosnia and Herzegovina),
Prof. Marija Proskurnina Ph.D. (Russia), Prof. Irena Stawowy-Kawka Ph.D. (Poland),
Prof. Filip Shashko Ph.D. (USA)
Secretary: Katerina Mladenovska-Ristovska Ph.D.
Proofreading and technical editing: Vesna Stojchevska
Manuscripts in two copies to be sent to: Institute of National History
(Editorial Board of „Glasnik“), Str. Grigor Prlichev 3, P.O.Box 591, 1000 Skopje,
Republic of Macedonia
Printed twice a year
Publishing supported by the Ministry of Culture of the Republic of Macedonia
Typesetting and layout: Institute of National History
Printing: Vinsent Grafika – Skopje
Printed copies: 200

Скопје 2013

директор на ИНИ

Марија Пандевска,
Марија Стефоска,
(Франца),
проф. д-р Марија
(Полска),

Гласник")
Република Македонија

Република Македонија
Македонија

Skopje 2013

INI

рија Pандевска Ph.D.,
ка Ph.D.,
Ph.D.,
,
у-Kawka Ph.D. (Poland),

History
Box 591, 1000 Skopje,

Republic of Macedonia

UDK 93/99

ISSN 0583-4961

ИНСТИТУТ ЗА НАЦИОНАЛНА ИСТОРИЈА

ГЛАСНИК

ГЛАСНИК год. 57 бр. 1-2

стр. 1-178 Скопје 2013

СОДРЖИНА – TABLE OF CONTENTS

СТАТИИ – ARTICLES

<i>Војислав Саракинки: Македонските племиња во персискиот обрач</i>	7
<i>Vojislav Sarakinski: The Macedonian Tribes in Persian Encirclement</i>	7
<i>Анета Шукарова: Методолошка обработка на реторичките списи</i> – семиолошко толкување на историските референци за античка Македонија	27
<i>Aneta Shukarova: Methodological Analysis of Rhetorical Actes</i> – Semiological Interpretation of the Historical References to Ancient Macedonia	27
<i>Трајче Нацев, Драган Веселинов: Доцноантичките цивилни утврдувања</i> по долината на реката Брегалница	39
<i>Trajche Nacev, Dragan Veselinov: Late Antique Civilian Fortification along</i> the Valley of the River Bregalnitza	39
<i>Драган Ѓалеvски: Црковните претставници во византиската дипломатија</i> на Балканот во текот на X век	49
<i>Dragan Gjalevski: Church Officials in Byzantine Diplomacy in the 10th</i> Century Balkans.....	49
<i>Владимир Јанев: Движењето на Шабатај Цви и неговото влијание врз</i> Евреите во Европа	61
<i>Vladimir Janev: The movement of Shabbatai Zvi and its influence to</i> the Jews in Europe	61
<i>Македонка Митрова: Владимир Кариќ на служба во османлиска</i> Македонија (1889 – 1892)	73
<i>Makedonka Mitrova: Vladimir Karic appointed consul in Ottoman</i> Macedonia (1889 – 1892)	73
<i>Ванчо Ѓорѓиев: Прашањето за амнестија на водачите од Илинденското</i> востание	81
<i>Vancho Gjorgjiev: The issue of amnesty for the leaders of the Ilinden</i> Uprising	81

<i>Тодор Чепреганов: Евреите од Солун во британската дипломатска кореспонденција непосредно по завршувањето на Првата светска војна</i>	95
<i>Todor Chepreganov The Jews from Thessaloniki in the British Diplomatic Correspondance in the Aftermath of World War One</i>	95
<i>Лидија Ѓурковска: Состојбите во занаетството во Скопје меѓу двете светски војни</i>	109
<i>Lidija Gjurkova: The conditions of handicraft between the two world wars in Skopje</i>	109
<i>Катерина Мирчевска: Македонката во националноослободителното движење во егејскиот дел на Македонија (1941 – 1949)</i>	121
<i>Katerina Mirchevska: Macedonian Women in the Movement for National Liberation in the Aegean part of Macedonia (1941 – 1949)</i>	121
<i>Сашо Додевски: Учеството на Македонија во мировната мисија на Организацијата на обединетите нации во Египет (1956 – 1967)</i>	133
<i>Sasho Dodevski: The Participation of Macedonia in the UN Peacekeeping Mission in Egypt 1956 – 1967</i>	133
<i>Атанас Атанасоски: Орнаменти композирани од гранчиња и од лозанки ...</i>	155
<i>Atanas Atanasoski: Ornaments composed by branches and tendrils</i>	155

РЕЦЕНЗИИ-ПРИКАЗИ – REVIEWS-BOOK REVIEWS

<i>Акира Ирије, Глобална и транснационална историја: минато, сегашност и иднина. Басингстоук: Палгрејв Мекмилан, 2013, 90. (Дарко Стојанов)</i>	167
<i>Akira Iriye, Global and Transnational History: the Past, the Present and the Future. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2013, 90. (Darko Stojanov) ...</i>	167
<i>Чавдар Маринов, Македонското прашање од 1944 до денес: комунизмот и национализмот на Балканот. Париз: Л'Арматан, 2010, 375. (Петар Тодоров)</i>	170
<i>Tchavdar Marinov, La question macédonienne de 1944 à nos jours. Communisme et nationalisme dans les Balkans. Paris: L'Harmattan, 2010, 375. (Petar Todorov)</i>	170

СООПШТЕНИЈА – ANNOUNCEMENTS

<i>Соопштение за прием на почесни и дописни членови на Турската академија на науките по историја (Türk Tarih Kurumu) (Ахмет Шериф)</i>	175
--	-----

Announcement for the Acceptance of New Members of the Turkish Historical Society
 Меѓународен медијевистички конгрес (Дарко Стојанов)
 International Medieval Congress

ата дипломатска на Првата светска	95
the British Diplomatic	95
во Скопје меѓу двете	109
in the two world wars	109
ослободителното – 1949)	121
ovement for National – 1949)	121
ената мисија на т (1956 – 1967)	133
the UN Peacekeeping	133
гранчиња и од лозанки ...	155
and tendrils	155

BOOK REVIEWS

а: минато, сегашност и 90. (Дарко Стојанов)	167
t, the Present and 3, 90. (Darko Stojanov) ...	167
до денес: комунизмот н, 2010, 375.	170
4 à nos jours. ris: L'Harmattan,	170

EMENTS

ви на Турската академија ет Шериф)	175
---	-----

Annoucement for the Acceptance of Honorary and Corresponding Members of the Turkish Academy for Historical Sciences (<i>Ahmet Sherif</i>)	175
Меѓународен медиевистички конгрес 2013 (Лидз, 1-4.7.2013) (<i>Дарко Стојанов</i>)	177
International Medieval Congress 2013 (Leeds, 1-4.7.2013) (<i>Darko Stojanov</i>)	177

